

U okviru Književnih susreta održanih u Plavu 6. i 7. avgusta 2004. godine, organizovan je Okrugli sto povodom obilježavanja 95. godišnjice rođenja Saita Orahovca. Radovi koje objavljujemo su sa tog skupa.

SAIT ORAHOVAC (1909-1992)

Sait Orahovac, rođen u Podgorici 24. maja 1909. godine. Umro u Sarajevu 21. novembra 1992. godine. U Sarajevu završio filozofski fakultet, grupa istorija jugoslovenskih književnosti i srpsko-hrvatski jezik. Doktorirao iz oblasti folkloristike. Bio član Udruženja književnika BiH i član Društva za obradu folkloru. Za knjigu *Sonetna senčenja*, 1957. godine dobio nagradu Udruženja književnika BiH. Dobitnik je Dvadesetsedmojulske nagrade republike Bosne i Hercegovine. Dobitnik je i Povelje zaslužnog građanina Sarajeva. Odlikovan Ordenom zasluga za narod i Ordenom bratstva i jedinstva.

Sait Orahovac je objavio knjige:

Vihori uzdaha, Knjižara Ujedinjenje, Podgorica, 1928. godine; *Nemirne svetiljke*, Dioničarska štamparija, Sarajevo 1930; *Motivi iz Bosne*, Štamparija Šemic, Sarajevo, 1931. i 1933; *Potezi Ulijevo*, 1932. godine (zabranjeno); *Uspori*, Knjižara braće Kavaja, Nikšić, 1933. (zabranjeno); *Stihovi raba Saita*, Štamparija O. Semića, Sarajevo, 1936; *Lirska saopštenja*, Sarajevo 1938, i štamparija Grafika, Beograd 1939; *Vrisci i klik-taji*, PTT, Sarajevo 1946; *Soneti*, autorsko izdanje, Sarajevo 1953; *Sonetna senčenja*, autorsko izdanje, Sarajevo 1957; *Korak do zida*, «Veselin Masleša», Sarajevo 1966; *Soneti i minijature*, Svjetlost, Sarajevo 1971; *Izbor pjesama*, «Veselin Masleša», Sarajevo 1974; *Krug se zatvara*, «Veselin Masleša», Sarajevo 1980; *Slapovi*, Pobjeda, Titograd 1983; *Niz grebene i sprudove*, GG, Sarajevo 1990; *Minijature*, (????).

Sait Orahovac je priredio sljedeće knjige: *Pjesme o narodnim herojima*, šest izdanja od 1952. do 1972; *Savremene narodne pjesme iz borbe i obnove*, Svjetlost, Sarajevo 1957; *Partizani u anegdotama*, Svjetlost, Sarajevo, I/1960, II/1964, III/1966; *Anegdote o našim književnicima*, Svjetlost, Sarajevo 1961; *Vedrine duha*, izbor anegdota iz NOB-a, «Veselin Masleša», Sarajevo 1970; *Narodne pjesme bunta i otpora*, Svjetlost, Sarajevo 1971; *Sevdalinke, balade i romanse Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo 1968; *Pjesme bunta i otpora*, Narodna armija, Beograd 1976; *Stare narodne pjesme Muslimana Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo 1976; *Muslimanske narodne pjesme*, Rad, Beograd 1977; *Biserna ogrlica*, Naš glas, Banja Luka 1990.

Pojedine pjesme Saita Orahovca su prevedene na ruski, bugarski, makedonski, slovenački, češki, poljski, albanski, turski, azerbejdžanski, arapski, francuski i engleski jezik.

Ismet REBRONJA

LIRSKA SAOPŠTENJA SAITA ORAHOVCA

Još 1928. godine jedan mladić, imenom Sait Orahovac, će u knjizi pesama *Vihori uzdaha* reći ovako:

*Od kako me svemir daje
Stalno brodim lađom varke,
Lađom koja ne imade
Ni krmila ni katarke.*

U završnoj istoimenoj pesmi knjige *Krug se zatvara* pesnik Orahovac će u zreloj dobi reći ovako:

*Sve što sam htio reći, to sam reko,
Kakvog li smisla sricat versi nove?
Plovnuše lađe! Neka ih nek plove,
Na njima nikad ništa nisam steko.*

A već u prethodnoj pesmi *Obmana* iste knjige, pesnik veli da je gledao u krivo ogledalo, i da je obmana sve što je rekao. Svi pravi pesnici sumnjaju u svoje delo. No, u Orahovca je možda uticalo i to što mu je kritika upućivala prekore da je mogao biti bolji. Ljubomir Cvijetić zaključuje da bi «Sait Orahovac imao svoje izrazitije trenutke da je više bio okrenut sebi a manje u misiji narodnog tribuna». Taj zaključak Cvijetić donosi na osnovu pesama koje sadrže «nepatvorenu artikulaciju» i koje su nastale u različitim fazama pesnikovog stvaralaštva. Cvijetić tako izdvaja pesme: *Dvoje starih*, *Selo Vladne*, *Novembar*, *Tijelo žene*, *Šuma*, *Trešnja u cvatu*. No, navešću ovde jednu strofu ovako:

*Kasaba gnjije u kalu i kisne
Ko stari kobac na trulom panju.*

*I sve je pusto. Mrtvaja. Da svಿಸne
Srce u biću – ko crvić u gaju.*

Kada bi ovi stihovi bili licitirani na nekom TV kvizu, na primer, da li pripadaju Borisu Pasternaku, Saitu Orahovcu, Vojislavu Iliću ili Viljemu Jejtsu, publika koja bi prispela u pomoć, verujem da bi glasala ovako: Pasternak 25 odsto, Ilić 40 odsto, Jejts 30 odsto, a Orahovcu bi ostalo možda 5 odsto. Možda bih i ja tako savetovao nekom takmičaru, ako bi me ovlastio da mu pomognem u nagađanju, naravno pre iščitavanja stihova Saita Orahovca, posebno njegove pesme *Novembar* iz koje su i iskazani stihovi. Hoću da kažem da neko može biti dobar, da ne kažem veliki pesnik, iako ima samo jednu jedinu dobru pesmu, pa i jedan jedini veliki stih. Taj stari kobac na trulom panju, je veliki stih, on je sam po sebi velika pesma.

Čak i da je sav svoj talenat upotrebio za oblikovanje vlastite poezije, Orahovac ne bi bio to što danas jeste. Rani Orahovac, Orahovac između dva svetska rata, je previše žurio. Išao je napred. On je istovremeno tvorio buntovni stih, pastoralu, idilu, refleksiju sve do didaktičkih štiva. Orahovac je uvek bio na strani pravde. On je pripadao jednoj sjajnoj jugoslovenskoj eliti koja je htela da menja postojeće stanje. I u tome je uspela, iako danas mislimo da je to bila zabluda, suviše verujući savremenom tetoviranom kapitalizmu. Orahovac je vizionar. Rani Orahovac se bavi večitim temama. On razlikuje dobro od zla, on je za svetlost a ne za tamu. Njegova rana pesma, *Balada devojci sa sela* je i danas aktuelna jer stihuje tragičnost la-koverne devojke koja pada u ruke trgovcu robljem. Umesto obećane svile, kadife, meda i ukusne hrane, devojka posve propada, kao što i danas propadaju mnoge devojke, ostavljajući o direke i sebe i svoje uvojke. No, nije Orahovac samo socijalni pesnik. I nije samo buntovnik. On je i lirik.

Orahovac često naglašava svoju pastoralnost, veze svoju bukoliku poeziju. U njegovom zavičajnom miljeu su i Pan i Feb, ali i ječam, klasje, lisje, telo žene, flora i fauna. Njegova pesma *Seljak* nije samo štivo didaktike, koje može da primi svaka čitanka, već je to vezanost čoveka za Majku Zemlju. Čovek miluje Zemlju, a sama zemlja mu uzvraća svojim plodovima. Kada se Orahovac buni, kad vidi patnju ratara, jedino želi da bude lakše *i čoveku i volu*, kako i veli u jednoj pesmi. Pesnikova ogorčenost se razvija tek onda kada drugi čovek iz neshvatljivih razloga ne želi da bude lakše onom čoveku i njegovom volu.

Orahovac grli jagnje, miluje neku vunicu, hoće da miluje petla, a petao je, iako pitom, ipak ptica, potom želi da zagrlji vola koji pokazuje ro-

gove, ipak sumnjajući u čovekovu nameru. Leto, zrenje, klas, oblak, hrast, list. To nisu samo obične reči iz nekog rečnika. To je pesnikovo oblikovanje plodova Majke Zemlje. Orahovac se tome divi. On je zanesen lepotoj svog zavičaja. On imenuje i otkriva zavičajnost kao i što to čini i Vergilius, Horatius, Ovidius ili Seneka. U nas je, uopšte, malo pesnika koji su gajili pastoralnost ili idilu, ili refleksilu. Orahovac ne nastavlja samo genijalne rimske pesnike, već i genijalnog Vojislava Ilića. U elegiji *Zapuštenu istočnik* stara osušena kruška Vojislava Ilića je *ko crna ogromna ruka*. I takva namučena kruška još brani izvor. Svoju krušku Orahovac pamti još dok je bila prut, potom prati njen rast sve dok je za nju pastir mogao da veže svoju kravu. I na kraju, stablo više nije stablo, već je slično *trulom direku u gradu*, čekajući tupu sekiru.

Jedan sonet Saita Orahovca posvećen je njegovoj deci, sinu i kćerci. Pesnikova deca su kao cveće na proplanku, on ih brani od smeta i od kosača, dok ne puste žile. Dakle, Orahovac je skoro uvek u svom rodnom miljeu, uz svoju pastoralnost, uz svoju pesmu. Inače sami soneti Saita Orahovca su najuspelije njegovo pesničko dostignuće. Jedan sonet nosi naslov *Drama*. Taj sonet je doista drama, čovekova drama. Dok u jednom svom sonetu Tanasije Mladenović kaže: *I ljubav će s našim telima zasvagda istruliti*, tako i Sait Orahovac veli da

*Sve više gasne žarište mog hrama.
Tamo gdje vele da ljubav postoji
Istina otkri da postoji Drama
I u toj Drami, toj mečavi zala
Nesta mi zanos, nesta ideala.*

Čovekovo telo svakako ima svoj kraj pa će se, konačno, smiriti u nekom lijesu koji od stabla teše žuna, pre no što stećak bude dovezen posredstvom nekog čuna, kako bi to rekao Skender Kulenović. Uz Saita ovde namerno pominjem Tasu i Skendera. Sva trojica su pisali sonete. I danas volim te pesnike i njihove sonete. Imao sam čast da ih sretnem. Bili su to divni ljudi, a ima šta i da se pamti: ostavili su poeziju za večnost.

Rečeno je da bi Orahovac bio bolji pesnik da je manje bio narodni tribun. Da, ali je Orahovac ostavio ime preko korica veličanstvenih knjiga kao što su *Sevdalinke, balade i romanse* ili *Stare narodne pjesme Muslimana Bosne i Hercegovine*. To je ogromno nasleđe, ogromna zaostavština za budućnost. Orahovac je pre svega nastavio delo Mehmed-bega Kapeta-

novića Ljubušaka, ali i Safet-bega Bašagića. On se u drugoj Jugoslaviji i najpredanije bavio narodnim stvaralaštvom.

Nije Sait Orahovac tako slučajno sačinio te debele zbirke epike i lirike. On pomoću srca i žuči (kao Heleni preko onoga što formulišu kao hektor, ili Arapi preko svog säwda) dolazi do zanosa, do sevdaha i do sevdalinke. Sve je to proisteklo iz njegovog bića koje se začelo tu na poljima oko Podgorice i u podgoričkoj narodnoj lirici. U biću koje se rascvetalo tek u Sarajevu, tek u Bosni, u uzdahu i setnom sevdahu, tamo gde mirišu duše, dojke i dunje, gde pada snijeg i na behar i na voće.

BITNA OBELEŽJA POEZIJE SAITA ORAHOVCA I NJEGOV DOPRINOS FOLKLORISTICI

Izuzetno mi je drago što je ovaj skup vezan za ime plodotvornog i u mnogo čemu originalnog pisca Saita Orahovca. Prisetimo se da je Orahovac bio toliko zaokupljen temama i idejama iz bosanske i drugih sredina i iz svakodnevnog života. Duboko je osećao čoveka, doživljavao ljudske sudbine, strepnje, patnje i stradanja.

Sait Orahovac je autor preko 20 knjiga poezije i proze i bez sumnje značajno ime u istoriji bosanske literature XX stoleća. Spadao je u inventivne i zaslužne književne stvaraoce što potvrđuju njegove brojne knjige poezije i bogato životno delo. Uporedimo li mu zbirke pesama između dva svetska rata, a to su: Vihori uzdaha (Podgorica, 1928), Nemirne svetiljke (Sarajevo, 1930), Motivi iz Bosne (Sarajevo, 1931), Usponi (Nikšić, 1933) i Lirska saopštenja (Sarajevo, 1938, drugo dopunjeno izdanje u Beogradu 1939) sa knjigama nakon 1945., gde spadaju Vrisci i kliktaji (Sarajevo, 1946), Soneti (Sarajevo, 1953), Sonetska senčenja (Sarajevo, 1957), Korak do zida (Sarajevo, 1966), Soneti i minijature (Sarajevo, 1971), Izbor pjesama (Sarajevo, 1974), Krug se zatvara (Sarajevo, 1980), Slapovi: izabrani i dopunjeni soneti (Titograd, 1983) i Biserna orglica (Banja Luka, 1990) možemo konstatovati nekoliko bitnih i zajedničkih obeležja Saitove poezije.

Prvo je njegova *lirika*, odnosno lirske pesme kojima je izražavao doživljajnost i emocionalni i refleksivni odnos prema životu i sveukupnoj zbilji. Lirika mu je živopisna, zrelo oblikovana, zasnovana i na narodnom melosu. Odlikuje se lirskom meditacijom i modernim izrazom. Katkada je bučna i opora prema tokovima i trenutačnosti sveta. Izdvajaju se njegove zbirke lirike: Vihori uzdaha, Nemirne svetiljke, Usponi, Motivi iz Bosne, Lirska saopštenja, Vrisci i kliktaji, takodje Soneti, Sonetska senčenja i Korak do zida. Da se Saitove pesme prepoznaju i izdvajaju po lirskim elementima (emotivnošću, traženjem lirskog izraza, upečatljivošću slika, zaljubljenošću u tradiciju i sl.), potvrđuju mnogobrojni primeri njegovih

pesama. Tako u pesmi: Susret u zavičaju (u knjizi Soneti i minijature, 1971), autor navodi i ove stihove:

*Taj susret tako dugo željkovani
U zavičaju - pun je uzbudjenja:
Jaruga svaka i grm svaki - znani,
livade travne, grane pune vrenja.*

Saitova lirika ujedno je spona socijalnih zbivanja, rodoljubivih emocija i individualnih nadahnuća.

Drugo, Orahovac u kontinuitetu, naročito između pedesetih i sedamdesetih godina XX stoleća brižno neguje *sonete*, dakle pesmu, poglavito lirsku sa nekoliko strofa. Autori soneta u nas poznati su Prešern, Dučić, Šantić, Nazor, Krleža, Azem Shkreli, Enver Gjerqeku i drugi. Sait neguje i *minijature*, kratke pesme, u formi skica.

Treće obeležje ove poezije su socijalni motivi, pre svega nemiri i životne nedaće izmešani sa autobiografskim elementima, što je zajedničko manje-više za sve njegove knjige poezije i pesništvo u celini.

Pesmu "Porijeklo" (u knjizi "Korak do zida", 1966) Orahovac počinje:

*I pitaš - ko sam? Evo, putem rime,
Ja ću ti reći o porijeklu našem:
Niti mi beg je, niti aga ime,
Nit sablju pašem, niti ata jašem.*

U toj istoj pesmi navodi da nije rođen u miru i sreći, da mu je otac bio "ratar u prostoj odeći", a sin mu nosač. "Nosio je kofe, tereta ratnog na majušnoj pleći".

Četvrta odlika Saitove poezije jeste autentično, suptilno i uvek sveže opisivanje iskonske povezanosti čoveka i zemlje, prolaznosti i smisla života, istine i sna, društvene zbilje i perspektive, "vječne borbe nestalnog i stalnog", poezije i kulture. U knjizi "Korak do zida" nalazimo i ove Saitove pesme: Zov davnine, Selo Vladne, Susret u zavičaju, Mrtvoj nadi, Tajna života, Zemlja i čovjek, Autoportret, Sonet o smijehu; takodje odlične pesme: Kiša, Sarajevo (Impresije), Mlijeko, Porijeklo, Pismo njima, Ujeviću i druge.

Peto obeležje stihova ovog talentovanog bošnjačkog pesnika jeste da je svaka njegova knjiga ispunjena raznovrsnim motivima i protkana mnošt-

vom epiteta, kontrasta, metafora, komparacija i drugih stilskih figura. Šta sve nije davalo poticaja tom pesniku: Šuma, Kiša, Mlijeko, Tijelo žene, Pijetao, Ljeto, Majka, Djeca, Ovca; takodje Zov davnine, Jesenji pastel, Ribnici i dr. U "Izboru pjesama" (1974) Sait peva o Sumornim jutrima, o Mrtvoj nadi, o okupaciji u zavičaju, o slobodi, o slavnim ličnostima (Njegosu, Krleži, Ujeviću, Bašagiću - pesniku i prosvetitelju), takodje o "samom sebi". Prekrasan mu je ciklus "Minijature", naročito pesma Trešnja u cvatu. Odzvanjaju i stihovi u pesmi Balada o mojoj generaciji, ili pesma Ko li će moju propast da izmjeri, i niz drugih pesama iz perioda do 1941. i nakon 1945. godine. Pesme su mu rimovane. Rima je neusiljena, pri kojoj se najčešće naizmenično rimuju prvi i treći, drugi i četvrti stih. U pesmi Novembar (knjiga Izbor pjesama) Sait ovako peva:

*Fijuče vjetar. Krupne kapi kiše
Dažde po krovu. Juri jato vrana.
U ritmu bure star se orah njiše
I drhti, moka, ogoljelih grana.*

Šesto obeležje predstavljaju brojni primeri, skoro u svakoj zbirci, iz sveta flore i faune. Opisi prirode su izvanredni, veoma senzibilni i rezultat autorovih sposobnosti zapažanja, uočavanja, razlikovanja i bogate mašte. U jednoj pesmi (Ko li će moju propast da izmjeri) on će reći: "I sad nit klija, nit buja, nit raste / zeleno lišće na mog duba grani".

Sedmo obeležje pre svega Saitove predratne poezije ogleda se u ispoljenom gnevu protiv ljudskih zala i spontanoj lirskoj misaonosti. Po njemu vreme protiče kao reka u kojoj se smenjuju "oseka smrti i plima ljubavi" (Radojica Tautović, *Poetski doprinos Saita Orahovca*, u knjizi Soneti i minijature, Sarajevo, 1971, str. 131). Pesnik je, nasuprot gradu i građanskom načinu života, bio više okrenut patrijarhalnom selu, te zanosno piše o tom osnovnom naselju i lepoti prirode. Saitovu poeziju najbolje je ocenio Tautović, navodeći da je ona "Korak od ranije borbene romantike ka savremenom pesničkom realizmu". (Isto, str. 137).

Najzad, osmo obeležje ove poezije je da je izrasla iz patnje i bunta nacionalno i socijalno obespravljenih radnih masa i da teži nestajanju socijalnih i drugih razlika, bede i siromaštva. On će naročito u pesmama intimnije ispovesti, tzv. "malim temama" ispoljiti bunt i otpor prema zlu, nepravdama i nasilju. Verovao je da će svet biti bolji i lepši, što najbolje pokazuje njegova najnovija zbirka "Slapovi" (1983), pre svega njeni soneti

koji su u rasponu od intimnih doživljaja do angažovanih tema i univerzalnih problema sveta. I u zbirci *Krug se zatvara* (Soneti, 1980), koju je podelio na sedam ciklusa, pesnik Orahovac pored soneta ličnih preokupacija, ima jedan ciklus pod naslovom "Pjesme o čovjeku". Drugi ciklus nosi naziv "Akwareli iz prirode" i u njemu poslednja pesma "Seljak". Jedan od ciklusa je "Pohvala radniku". U poslednjoj pesmi "Krug je zatvoren (Katarza)" odveć je setan, pitajući se "Kakvog li smisla sricat versi nove", tvrdeći da u životu nije ništa stekao i da je, na kraju, sve "tlapnja, košmar i priviđenje". U toj knjizi (*Krug se zatvara*) jedna od Saitovih najboljih pesama je "Torzo", hoće reći, nešto što nije dovršeno, što nije potpuno, jer i sam čovek po njemu je sebičan, sklon prevarama i "umom nedovršen". Ukratko, dok u maloj temi iskazuje duboke i plemenite emocije, u nizu pesama izražava svoje poglede na život i svet, neku vrstu svoje "životne filozofije".

I nije slučajno što će u Predgovoru *Antologije muslimanske poezije XX vijeka* (Sarajevo, 1990), njen priređivač dr Enes Duraković, Orahovca svrstati u grupu afirmisanih "muslimanskih pjesnika", koji se takođe javljaju od kraja dvadesetih godina prošlog stoleća, a to su Salih Alić, Husnija Čengić, Atif Ljubović, Hamid i Mak Dizdar, Ilijas Dobardžić, Mustafa Grabčanović i Šukrija Pandžo. (Isto, na str. 23). I Rizo Ramić u svom značajnom tekstu *Tri generacije književnika Muslimana* (u Putokazu) posebno izdvaja pesnike: Hamida Dizdara, Saita Orahovca, Skendera Kulenovića i Maka Dizdara (u istom izvoru, na str. 28).

Druga oblast duhovne kreacije Saita Orahovca jeste njegova *folkloristička delatnost, naučni rad i šira kulturna afirmacija*. Iz Saitovih biografskih podataka izdvajamo sledeće:

- da je pre rata poznat kao napredni socijalni pesnik,
- da od rane mladosti živi i radi u Sarajevu, gde je završio filozofski fakultet i doktorirao iz oblasti književne folkloristike, a objavio najveći broj knjiga iz poezije i folkloristike,
- da mu je doktorska teza pod naslovom *Kulturno-istorijske, etičke i estetske oznake muslimanskih narodnih pjesama*, odbranjena 1980. na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, pred komisijom: akademik Dušan Nedeljković, akademik Blaže Koneski i prof. dr Ljubomir Zuković. Njegova disertacija, nažalost, ni do danas nije objavljena,
- da je bio uvaženi član Udruženja književnika BiH i član Društva za naučnu obradu folkloru,

- da je posle oslobođenja bio kustos Muzeja revolucije BiH i u tom svojstvu sakupljao arhivsku, folklornu i drugu građu iz perioda NOR i narodne revolucije,

- da je sastavljač zbornika Savremene narodne pjesme sa motivima iz borbe i obnove (Sarajevo, 1955),

- da je autor knjiga: *Narodne pjesme bunta i otpora - Motivi iz revolucije, borbe i obnove* (Sarajevo, 1971), *Vedrine duha. Odabrane anegdote iz NOB* (Sarajevo, 1970), *Sevdalinke, balade i romanse Bosne i Hercegovine* (Sarajevo, 1968), *Stare narodne pjesme muslimana Bosne i Hercegovine* (Sarajevo, 1976).

Orahovac je takođe napisao knjige: *Anegdote iz NOR-a* (Sarajevo, 1957), *Partizani u anegdotama* (Sarajevo, 1960), *Anegdote o našim književnicima* (Sarajevo, 1961) i *Pjesme o narodnim herojima* (Sarajevo, 1972).

Veći broj njegovih knjiga premašuje stotine stranica, dok mu "Stare narodne pjesme muslimana Bosne i Hercegovine" sadrže 758 stranica, a "Vedrine duha. Odabrane anegdote iz NOB" 304 stranice. Njegovo opsežno folklorističko delo: "Sevdalinke, balade i romanse Bosne i Hercegovine" sadrži oko 800 lirskih narodnih pesama erotskog žanra.

O njemu izvrsno piše književni kritičar i teoretičar Radojica Tautović (Poetski doprinos Saita Orahovca, u pogovoru knjizi *Soneti i minijature*, Sarajevo 1971), takođe akademik Dušan Nedeljković (predgovor u knjizi *Narodne pjesme bunta i otpora - Motivi iz revolucije, borbe i obnove*), prozni pisac Niko Jovićević (predgovor knjizi "Vedrine duha", 1970), pesnik i književni kritičar Ljubomir Cvijetić: *Pogled na poeziju Saita Orahovca* (u knjizi *Prevarene riječi*, Sarajevo, 1973), takodje književni kritičar i filozof dr Dragan Jeremić (recenzija na knjigu "Krug se zatvara", 1980), te nekoliko bosanskih autora (Ramić, Duraković, Hamid Dizdar, Zalihić i drugi).

Pregled recenzija i prikaza pojedinih knjiga Saita Orahovca pokazuje da prevladavaju tekstovi o njegovom pesništvu i poetskom doprinosu, a da je manji broj takvih priloga o Saitovoj folklorističkoj delatnosti. Da je u poeziji spadao u afirmisane stvaraoce potvrđuju brojni prevodi njegovih pesama, koje su prevedene na ruski, bugarski, češki, poljski, albanski, turski, francuski, azerbejdžanski, a pojedine na slovenački i makedonski jezik.

Folklor je veoma cenio i godinama istraživao kulturnu baštinu naroda, najviše muslimanskog, sačuvanu u mitovima, usmenoj književnosti, naročito u pesmama, izrekama, baladama, običajima i anegdotama, pri čemu pojedinac stvaralac najčešće ostaje nepoznat. Kao proučavalac folklor bio

je zaokupljen tradicionalnim narodnim duhom i izučavanjem kulture bošnjačkog naroda.

U kulturnoj baštini svojih sunarodnika, nadasve u starim i savremenim narodnim pesmama otkrivao je narodnu mudrost, bogatstvo misli i ideja. Ponajviše je proučavao folklor kao umetnost reči i u tom domenu sakupljao, beležio, sređivao i interpretirao epsku i lirsku poeziju, balade, romanse, anegdote, poslovice, ukratko narodnu usmenu umetnost reči. Području usmene literarne tradicije nije prilazio samo sa jednog stanovišta, npr. lingvističko-filološkog, već i komparativnog, istorijskog, mitološkog, psihološkog, etičkog, pre svega dajući prednost književnom, poetskom stvaralaštvu.

Posebno je Orahovac doprineo izučavanju *sevdalinki*, odnosno lirskih ljubavnih (narodnih) pesama koje su nastale pretežno u gradskoj muslimanskoj sredini u Bosni i Hercegovini i predstavljaju originalnu i bogatu kulturnu tradiciju. Sevdalinka je izraz zbilje života i ljubavi. Njihov najveći broj je vezan za Sarajevo i sudbinu toga grada. To su lirske ljubavne pesme bosansko-hercegovačkih muslimana, koje pevaju i drugi narodi. Iz pregleda tih pesama vidljivo je da one mogu biti i veoma kratke, a karakteristične su za Bosnu i Hercegovinu. Neguju se i u Sandžaku i drugim bošnjačko-muslimanskim sredinama. Te su pesme dramatične, često i sa tragičnim krajem. Da se podsetimo bar na jednu takvu pesmu: "Pogledaj me, Anadolko, Muhameda ti, / ja ću tebi sevdalinke pjesme pjevati". O sevdalinkama su pisali Muhsin Rizvić (Iznad i ispod teksta, 1969), Vladan Nedić (Antologija narodnih lirskih pesama, 1969), Hamid Dizdar (Sevdalinke, 1944) i niz drugih autora. Njih je godinama sakupljao, beležio, proučavao i obelodanjivao Sait Orahovac i u tome je njegova posebna zasluga. Mnoge od tih narodnih pesama pevaju se i u plavskom kraju. Izdvajaju se: "Pošetala Ema Zaimova", "Zaplakala stara majka Džafer-begova", ili pesma "Paši Hana imaš li jarana" i bezbroj drugih. To je svakako jedan od osnovnih razloga što će ovogodišnji Plavski susreti, određenije Okrugli sto biti posvećen stvaralaštvu Saita Orahovca. Ovdašnjim narodnim melosom, uključujući tu i epske i lirske narodne pesme, decenijama se bavi, studiozno i znalčki, objavivši iz te oblasti niz dela i značajnih studija, uvaženi književnik Hussein Bašić.

Iz ove oblasti posebno izdvajamo Saitovo opsežno folklorističko delo: *Sevdalinke, balade i romanse Bosne i Hercegovine* (1968), koje ima ukupno 900 stranica. Među tim pesmama dominiraju sevdalinke, dok je manji broj balada i romansi i na kraju knjige, na 14 stranica, indeks manje

poznatih reči, pod naslovom "Tuđe riječi i pojmovi". Prva sevdalinka koju je zabeležio (na str. 19) glasi:

Prvi sevdah - rana pod srdašcem

Prvi sevdah - rana pod srdašcem,

drugi sevdah - rana na srdašcu,

treći sevdah - rana u srdašcu.

Preboljeću ranu pod srdašcem,

preboljeću ranu na srdašcu,

al' ne mogu ranu u srdašcu.

Orahovac, kako nas obaveštava u predgovoru, još u ranoj mladosti bio je pod uticajem ove vrste usmenih narodnih umotvorina i nameravao da priredi jedan zbornik narodnih sevdalinki od najstarijih vremena do danas, ali će se tek u drugoj polovini šezdesetih godina XX stoleća intenzivnije posvetiti folkloristici. Prvo se bavio proučavanjem i sakupljanjem lirskih i epskih narodnih pesama i anegdota s motivima oslobodilačkog rata, revolucije i obnove. Nakon završetka tog usmenog narodnog stvaralaštva, posebice zbirki anegdota iz NOB, Orahovac se usredsredio na prikupljanju bogatog i autentičnog bosansko-hercegovačkog lirskog narodnog folklora, koji se javlja u rasponu od 16. do 20. stoleća, a to su sevdalinke, balade i romanse. Dok je balada više pripovedna pesma sa elementima lirskog i dramskog karaktera (npr. Hasanaginica, Omer i Merima i dr.), romana je veoma slična baladi, ali nešto življa i vedrija epsko-lirska pesma, koja je sa humorističkom poentom i pretežno ljubavnim sadržajem. Reč je o folkloru, tom značajnom narodnom blagu, o materiji visoke umetničke vrednosti na kojoj bi mogli "da nam pozavide mnogi kulturni i vodeći narodi svijeta" (iz predgovora Saita Orahovca, u knjizi Sevdalinke, balade i romanse Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1968, na str. 10). Uz konsultovanje mnogobrojne folklorističke građe i literature, Saitova publikacija o sevdalinkama, baladama i romansama BiH dostojna je svake pohvale. Knjigu, odnosno navedene umotvorine pored ondašnjih bosanskih i drugih autora, pozitivno su ocenili i strani naučnici i stručnjaci sa područja folkloristike. Autor je i u predgovoru i priloženim sevdalinkama dokazao da je gradsku, bosanko-hercegovačku sevdalinku, kao i balade i romanse uglavnom kreirao muslimanski elemenat, ali da su te lirske narodne tvorevine "zajedničko dobro i zajednička svojina" svih koji vekovima žive na ovim prostorima.

Druga takođe značajna oblast Saitove folklorističke (sakupljačke i naučnoistraživačke) delatnosti jesu *stare narodne pesme Bosne i Hercegovine*. Pod tim naslovom sarajevsko izdavačko preduzeće Svjetlost, godine 1976. objaviće njegovu knjigu sa uvodnom studijom, koja glasi: "*Uvod u epske narodne pjesme Muslimana Bosne i Hercegovine*". Studija je bitan sadržaj i njegove doktorske disertacije. Iz sadržaja knjige i posebno uvodne studije autora (na str. 15-128) najbolje se otkrivaju njegove folklorističke preokupacije i motivi sakupljanja, beleženja, sistematizacije i obelodanjivanja tog epskog muslimanskog narodnog blaga. Taj Saitov višegodišnji rad na proučavanju epskih narodnih pesama, pre svega u muslimanskim sredinama BiH, u prvom redu rezultat je njegovih "čisto estetskih, socioloških i kulturnih pobuda i osjećanja". (Iz Saitove uvodne studije, u knjizi *Stare narodne pjesme Muslimana Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1976, na str. 5). U tim epskim narodnim pesmama odslikavaju se ondašnje prilike, psihološko raspoloženje ratnika i njihova nostalgija za zavičajem, etika, narodni običaji, ljudske naravi, život i junaštvo pojedinaca, opis krajiških kula, siromaštvo i bogatstvo porodica, odnosi prema neprijateljima, vernost i izdaja, oružani sukobi na tlu Like i Krajine i šire, omiljeni ratnici iz naroda i dr.

O epskim muslimanskim narodnim pesmama pisali su mnogi autori. Izdvaja se naučni rad dr J. Šmausa, pod naslovom "O krajiškoj epici", a naročito zbornici dr Luke Marjanovića "Junačke narodne pjesme naših muhamedovaca" (Zagreb, 1898. i 1899). Tu će stazu slediti i folklorist Orahovac koji će na osnovu svestranih istraživanja dokazati da su epske narodne pesme Muslimana Bosne i Hercegovine začete početkom XVI ili koncem XV stoleća, što ujedno svedoči o njihovoj starini i kulturnoj istoriji bosansko-hercegovačkih muslimana.

Etika i junaštvo su nerazdvojni, a to potvrđuju i mnoge krajiške pesme. Svi krajiški i hercegovački junaci su hrabri i emocionalno vezani za svoj kraj. Vole da piju vino, lozovu rakiju; nemaju stalnog zanimanja i ekonomski propadaju kad mir duže traje. Ovi ratnici, prema tim pesmama, ističu se i snalažljivošću i poštenjem, a pojedini i učenošću i poznavanjem jezika. Kada su istaknutog narodnog junaka - Bojičić Aliju upitali - da li se čega plaši, odgovorio je: "Boga malo, a cara nimalo / A vezira - ko dorata moga".

U pesmama sarajevskog i hercegovačkog kruga, u njihovim glavnim ličnostima "ima i nečega od smirene, klasične a i aristokratske elegancije" (pr. Đerđelez Alija), dok je junaštvo odlika svih, posebno u pesmama

o krajiškim i ličkim junacima. I žene obučene u muška odela isticale su se svojom borbenošću. Junaci se izuzetno cene. Vodeći feudalac Mustaj-beg Lički, rođen početkom 17. veka, a poznat i kao najpopularniji junak i upravitelj Like i Krbave, čiji su najbliži saradnici bili Mujo i Halil Hrnjica, Tale Ličanin, Osman Tanković, Alija Bojičić i mnogi drugi proslavljeni muslimanski junaci, ustaje na noge "pred takve junake", postavlja ih "uz koljeno" i oni sa njim vode razgovor na ravnoj nozi (Isto, str. 33). Evo kako je opisana ta centralna ličnost Like i Krajine, Mustaj-beg u starosnoj dobi:

*Naprijed je beže Ličanine
Na njegova bijela Goluba.
U Goluba griva do kopita,
A u bega brada do pojasa.*

U mnogim pesmama opisuju se Bosanci, koji su raskošno odeveni i imali kičenu opremu i oružje, čak haljine "sve od srme i od suha zlata" (Isto, str. 39).

Epske narodne pesme zastupljene su "po čitavoj Bosni i Hercegovini, po Sandžaku i po severnim krajevima Albanije" (Isto, str. 103). Pojedine od tih pesama sadrže i dve hiljade stihova a rado su se uz gusle pevale, naročito za vreme ramazana. Ukratko, ove pesme imaju značajnu istorijsku i estetsku vrednost. One su se i u plavsko-gusinjskoj zoni u prošlosti veoma negovale, dok pojedine od njih, čak i one duže, znale napamet.

Treća folklorna oblast kojom se Orahovac takodje godinama bavio jesu *narodne pesme i anegdote s motivima iz revolucije, borbe i obnove*. Iz te oblasti izdvajaju se tri njegova najvažnija dela: *Narodne pjesme bunta i otpora* (1971), *Savremene narodne pjesme* (1955) i *Vedrine duha* (odabrane anegdote iz NOB, 1970). Za Savremene narodne pjesme i Narodne pjesme bunta i otpora zajedničko je da se narodna pesma intenzivnije javljala i više inspirisala u jeku borbe za slobodu, u likovima vojnih i političkih rukovodilaca, heroja i istaknutih boraca oslobodilačkog rata. Zastupljene su i pesme o palim prvoborcima, mnoge nastale u ratu i ubrzo nakon oslobođenja, kao i narodne pesme s motivima iz obnove i izgradnje zemlje. Nekoliko naslova tih pesama iz zbirke "Savremene narodne pjesme" potvrđuje njihov oslobodilački karakter i partizanski duh: Ustanak u Birču, Pjesma u čast invalida, Smrt Ive Lole - Ribara, Narodna se pjesma ori, pesme: O Savi Kovačeviću, O Peku Dapčeviću, Pjesma o Zdravku

Proleteru, Narodna pjesma o vojniku, Partizanski ustanak na Romaniji, Rudo malo, Sred planine Durmitora, Proleter se s puškom razgovara, Na Kozari, O Sutjesci, Partizani iz zelene gore, Oj četnici, Heroj Sava, Od ustaša oteli smo žito, Druže Tito, Bolna leži, i druge, a od pesama o izgradnji - Pjesma udarnika, Aoj, prugo, Titogradu, Podižimo zadružne domove, Tvornice nam na sve strane niču i niz drugih.

Očito zbirke nisu samo regionalnog karaktera, već se u njima NOR prikazuje u širem kontekstu, ne zapostavljajući pri tome ni revolucionarnu narodnu pesmu iz Slovenije, Makedonije i drugih sredina. U tim knjigama sublimiran je revolucionarni folklor s ciljem da se sačuva dokumentarna građa o veličanstvenim i retko tragičnim zbivanjima iz te nedavne prošlosti. Oba dela a posebno zbirka i antologija "Narodne pjesme bunta i otpora" doživela su, po rečima akademika Dušana Nedeljkovića "ugled jednog od važnih naučnih izvora koji se navode ne samo u brojnim folklorističkim studijama... naše zemlje, već i širom sveta od Harvarda do Lenjingrada u proučavanju savremenog usmenog narodnog stvaralaštva oslobodilačkog rata, revolucije i socijalističke izgradnje Jugoslavije". (Iz predgovora akademika Dušana Nedeljkovića, u knjizi Narodne pjesme bunta i otpora, na str. 5).

Tu je nekoliko novih narodnih lirskih pesama i manji broj epskih, ispevanih "u marševima ili okršajima oslobodilačkih bitaka i radnih akcija". Evo naslova nekih od tih lirskih i epskih narodnih pesama, prema knjizi "Narodne pjesme bunta i otpora": U ciklusu - *Predratne koračnice i budnice* (13 pesama) nalazimo i pesme: Internacionala, Pšenica je klasala, Drugarska se pesma ori, Budi se Istok i Zapad, takođe pesmu - Bilećanka. Ciklus *Ustanak i borbe* je najobimniji (ima 75 pesama). Izdvajaju se pesme: Kad u borbu ja polazim, Listaj goro, Partizanka, Konjuh planinom, Treća sandžačka, Sa Ovčara, Bosno moja i druge. Treći ciklus su *Makedonske pjesme*, njih 10, među njima i pesma "Ne plači, Malino mome, ne žalaj", četvrti ciklus: *Pjesme o palim prvoborcima* (svega 21 pesma, zatim ciklusi: *Tužbalice* (3 pesme), *Izdajnici* (16 pesama), *Pjesme iz logora* (5 pesama), *Sutjeska* (4 pesme), *Omladina u borbi* (21 pesma), *Pjesme o ljubavi* (17 pesama, među njima i pesma: Bolna leži), *Slovenačke partizanske pjesme* (4 pesme), *Kroz oganj u slobodu* (51 pesma, među ovim i pesme: Marjane, Marjane, Mlada Vojvođanka), *Izgradnja* (18 pesama, kao npr. Pjesma udarnika, Opismeni nepismene, Na obnovu Tito zove, Narodna se pjesma ori i dr.), *Klevete i laži* (5 pesama), i *Borba za mir* (1 pesma). Ukupno je u zbirci "Narodne pjesme bunta i otpora" 264 pesme. Mnoge od

njih su se pevale u narodu, naročito na poselima, na omladinskim radnim akcijama i drugde.

U kratkoj priči i sažeto ispričanom događaju iz partizanskog života (anegdota), sa duhovitom poentom, Orahovac je na umetnički način, veoma uspešno sakupio i obradio to opšte narodno blago iz četvorogodišnjeg oslobodilačkog rata i tu folklornu građu objavio prvo u zbirci *Anegdote iz NOR-a* (Sarajevo, 1957), i ubrzo u drugoj knjizi *Partizani u anegdotama* (Sarajevo, 1960), da bi deset godina kasnije izašla iz štampe njegova nova knjiga, pod naslovom *Vedrine duha. Odabrane anegdote iz NOB*. Ona je potpunija, sa mnoštvom primera anegdota, nastalih, kako ističe sam autor, "i na maršu i na odmoru", takođe u sukobu sa neprijateljem, ukratko u najtežim trenucima novije istorije. Tim anegdotama, izvrsno uobličanim, ovekovečeni su svetli primeri herojstva i pregalaštva. Njih je autor nalazio u partizanskoj štampi, u raznim brošurama i publikacijama, takođe po muzejima revolucije i arhivskim ustanovama, a anketirao je i mnoge učesnike iz NOB. Ovu vrstu narodne umotvorine - anegdote, autor je svrstao u pet osnovnih grupa od 1941. do 1945. godine, kao što se razvijala i narodnooslobodilačka borba. U toj knjizi sa stotinama anegdota na najduhovitiji i veoma upečatljiv način ispričana je istorija jugoslovenske oslobodilačke borbe i narodne revolucije.

Nedvojbene su dakle Saitove zasluge na skupljanju i otkrivanju anegdotske građe o ustanku i revoluciji, koji se istakao ne samo kao vredan sakupljač već i stilizator partizanskih anegdota. Sve njegove anegdote su na izvrstan način uobličene, pune zapleta i duhovitih elemenata, a imaju i nesumnjivu didaktičku vrednost.

Faruk DIZDAREVIĆ

ŽENA U STIHOVIMA U KNJIZI "STARE NARODNE PJESME" SAITA ORAHOVCA

U opsežnoj knjizi narodnih pjesama koju je priredio Sait Orahovac (*Stare narodne pjesme Muslimana BiH*, Svjetlost, Sarajevo 1976; 196 pjesama; 758 strana) skoro da nema epsko-lirske pjesme u kojoj se ne spominje žena. U jednom broju pjesama ženski likovi su glavni nosioci radnje.

Na prostoru Balkana srednjeg vijeka pa kasnije, sve do novijeg doba, bilo je, usljed ratova i opasnog načina života koji su muškarci vodili, više žena nego muških, naročito u zrelim godinama; samim tim su žene utisnule društvenoj klimi veći pečat nego što je to vidljivo na prvi pogled.

Za ženu vremena u kojem su nastajale ove pjesme su brak i zasniavanje porodice bili *conditio sine qua non* normalnog života. To se na izvjestan način može naslutiti i iz ove knjige jer znatniji broj pjesama posvećen je ovoj temi.

Praktično od djetinjstva koje, u vremenu o kojem govore ove pjesme, nije trajalo dugo - do dvanaeste godine otprilike, djevojka je bila predmet bračnih kombinacija svojih roditelja. Onoliko koliko je porodica stajala ekonomski bolje i imala uglednije porijeklo, tim se veći značaj pridavao prikladnom i zadovoljavajućem rješenju tog pitanja. Oko udadbe i ženidbe, znači, roditelji su najčešće imali presudnu ulogu.

Kad se ženi novski kapetane,
Sa daleka Begzadom djevojkom,
Svadbu stavlja do petnaes' dana,
Knjigu piše Begzadina majka,
Pa je šalje novskom kapetanu.
U knjizi mu 'vako govorila:
- Čuješ li me novski kapetane,
Kupi svate, hodi po djevojku...
(Ženidba Novskog kapetana)

Braku je prethodila vjeridba, po pravilu ugovarana mnogo prije samog vjenčanja. Vjerenici su ostajali zaručeni otprilike od dvije do pet godina, zbog nezrelosti djevojke, jer se djevojka zaručuje u dobi od desete do dvanaeste godine, a vjenčava tek kad napuni petnaest ili šesnaest godina. Zaruku prati vjeridbeni dar koji dolazi od vjerenikove strane. Odbijanje darova je nedvosmisleno značilo odbijanje prosioca. Mladoženja je za ruku djevojke morao platiti i miraz čija veličina je zavisila od ugleda i ekonomske moći i jedne i druge strane. U pjesmi "Zlata sa Glasinca" lakomi paša od Glasinca uzeo je miraze i razudao svojih devet robinjica a sve kao da udaje svoju kći jedinicu. Pjesma ne govori šta se dešavalo kad su mladoženje otkrivale prevaru, ali kaže da se sa Zagorja Haso zagledao u Zlatu, a sudeći po početku pisma koje Zlata šalje zaručniku (Srce,dušo, sa Zagorja Haso) i ona u njega. Hasan je isprosiio djevojku i sprema svatove koji će poći po nju. Zlata mu poručuje da u svatovima obavezno bude njegova majka ili sestra jer je paša, njen otac, namjerio da mu utrapu svoju desetu robinjicu umjesto nje, zaručnice. Mladoženjinu sestru, jendibulu, pokušavaju na pašinom dvoru da prevare na razne načine (da je obendijaju šerbetom, kafom, jelom itd) no u tome nijesu uspjeli. Mudru Zagorku nijesu mogli obmanuti ni u času kad su "mladu" izveli potpuno "zavijenu u b'jele jašmake i feredžu od zelene čoh", kao takav je adet na Glasincu da nevjesta ne pokazuje lice. Jenda razotkrije djevojku i otkrije prevaru. Ljutita, počne po kući, tražiti pravu mladu, koja je bila u nekoj sobi zaključana. U peta vrata nogom udari, popuste brave dubrovačke, kad tamo uplakana Zlatija. Zanimljivo je da je u ovoj ujdurmi učestvovala i pašina hanuma:

Al' ne smije ni usta otvorit',
Jer ljuta je Zagorka djevojka
(...)
Spremiše se kićeni svatovi,
Pa krenuše na Zagorje ravno.

Jedan od najtežih prigovora na račun djevojke bio je taj da je "sama sebi našla muža". Očigledno da je samostalno nastupanje žena u tom pogledu izazivalo sumnje na nedolično ponašanje i hranilo razna nagađanja. U situaciji kad nema oca ni braću (vjеровatno ni bližu rodbinu) djevojka je morala da sama brani svoju čast. Zgodan primjer za to je pjesma "Beg Ajkuna i Atlagić Zuko". Najstariju od tri kćeri nekakvog Hasan age,

Ajkonu, Zuko je gledao tri godine, znači vjerio je pa odustao, te ona odlučila da mu se osveti. Zatraži od majke babino odijelo, oružje i konja pa, prerušena u carevog serhatliju, pode ravno ka Atlagića čardaku. Mladić primi gosta na konak i tu Ajka pokuša još jedanput da dovede stvari u red. Kad u tome nije uspjela, na rastanku potegne "čelikli nadžaka" te njim nesuđenog iz sve snage sastavi po plećima. "Osta Zuko u zelenoj travi/Ode Ajka svojoj miloj majci".

Postojalo je pravilo preče udaje starijih kćerki. Ženska djeca su imala pravo da sklope brak prva. Znači, otac koji ima kćerke na udaju dužan je prvo udomiti njih, a tek kasnije da oženi sinove. Idealno je kad se djeca rađaju ovako:

Prvo šćeri, posljednje sinovi,
Nek' nevjeste na zateknu za've,
Nek' s' u dvoru ne zameće kavga
(Ženidba Čejvanagić Mehe)

O svadbenim običajima u ovim pjesmama nema detaljnijih opisa a takođe ni ceremonijala vjenčanja pri stupanju u brak osim u naznaci u pjesmi "Smailagić Meho", kad srditi Smailagić natjera budimskog kadiju da ga vjenča sa sugrađankom, plemenitom inatom, kćerkom gazi Ali bega i Melečane iz Budima. Nema, takođe, ni opisa vjerskog bračnog ceremonijala. Ima mišljenja (J. Šusta) da to može biti odraz ranije prisutnosti bogumila (sa uslovom muža: si eris mihi bona) i mogućnošću da se brak rastavi kad se mužu sviđi. Po tome pitanju skoro istovjetan stav je i u islamu.

U ovim pjesmama se ne govori o brakovima između rođaka, što se, inače, praktikovalo u osmanskoj Turskoj. Impedimentorum stepena srodstva, izuzev u Dubrovniku gdje je tražena dozvola - dispensatio za brakove između rođaka među plemstvom, u vezi sklapanja brakova u katolika kod nas bio je četiri stepena srodstva; među pravoslavnim brak se mogao sklopiti tek od osmog stepena srodstva.

Jedan od motiva koji se nalazi u ovim stihovima je stupanje u brak osoba različitih vjeroispovijesti (u katoličkoj doktrini: impedimentum disparitatis cultus). Muslimani se žene sa djevojkama hrišćanske provinijencije i obratno, gdje se na "vjerske zakone" svog bračnog partnera nije gledalo kroz prizmu uskogrudosti i vjerske isključivosti. Majka mostarskog feudalca Omer age odlazi da za svoga sina isprosi "mladu Janju Ćurčibaše kneza". Stihovi kažu:

Kćeri Janjo, Ćurčibaše kneza,
Ti ne pitaš, a ja ne kazujem,
Rašta sam se zamučila, Janjo?
Došla nisam šerbet ispijati,
Niti šerbet niti mrku kahvu,
Nego tebe, kćeri, zaprositi,
Za Omera, mog jedinca sina;
Bili pošla za Omera moga,
Da mi budeš mlada nevjestica,
U mom dvoru mlada gospojica?

U pjesmi "Ženidba age Hasan age" đulski kapetan nudi proslavljenom junaku za ženu svoju sestru Anđeliju. Dva prijatelja "piju vino na rosnoj livadi" u blizini gradskih zidina, pa kad se eglen otvorio kapetan će:

O moj pobro, aga Hasan aga,
Da se nisi junak oženio,
Ja bih tebi sestru poklonio,
L'jepu seku, mladu Anđeliju.

Pjesme govore da se gojeni Halil oženio Sâvom, sestrom kotarskog serdara Save Samardžića, Anđu, sestru Janković Stojana oženio je Dizdarević Meho; neki ban sa Primorja oženio je Mejru Hasan aginu kćerku (i prihvatio njenu vjeru) itd. Pjesma kazuje kako je Kozlica Hurem aga, čuveni junak sa Udbine, imao i ženu "vlahinju" koja se nije "ni turčila, niti turskog od'jela obukla". Po jednoj verziji to je bila sestra uskočkog četovode i megdandžije Gavran kapetana, čije je ime bilo Marija.

Bilo je slučajeva kad su Muslimani-Bošnjaci podizali bune protiv turske vlasti da bi zaštitili svoje sugrađane Srbe, Hrvate i Jevreje.

U stihovima ove knjige može se naći niz lijepih opisa posestrimstva, pobratimstva i kumstva sklopljenih bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost. U pjesmi "Ženidba Čejvanović Mehe" glavni junak ima u Zadru posestrimu Lucu krčmaricu, Alija Đerzelez je pobratim Kraljevića Marka, Sibinjanin Janka, Banović Sekule, Tale Ličanin Malog Radojice, Čejvanović Meho kneza Miladina od Zadra itd, a Lički Mustaj beg je imao za pobratima Hamzu ciganina. Kad kninski Hajdar beg oslobađa svoga pobratima Bajagić Alagu "iz tamnice zadarskoga bana" u toj akciji pomaže mu i Nikola Popović, koji tu gine. Njega Hajdar beg oplakuje kao rođenog brata:

A beg plače Niku spominjući:
Popoviću, rane neprebolne!

Pjesme u zbirci koja je predmet našeg interesovanja govore o jednom vremenu koje je daleko iza nas. U pitanju je kraj jedne epohe, jednog ciklusa, jedne civilizacije naših prostora, što će reći jednog utvrđenog načina življenja, mišljenja pa i osjećanja u odnosu na savremeni svijet i njegove reference. U toj i takvoj životnoj i duhovnoj klimi osjećaj zajedništva kotira veoma visoko, prevashodno u porodici - bratstvu, ali i šire. Kad je u pitanju opasnost bilo koje vrste, oslobađanje zatočenika iz sužanjstva pa do okupljanja u svatove, na veselja i sl. ljudi su se brzo sabirali od Udbine, Like i Krajine preko Lijevna, Gabele i Gacka do Kanjiže i Varada... Rečeno je da su se ukućani bezuslovno pokoravali roditeljima. Prevashodno, naravno, ocu. Ali on, zauzet vojnama, četovanjima, lovom, obilaskom prijatelja, londžama, počesto je gost u kući. Žena-majka, čiji se okrug djelanja u većini slučajeva ograničavao na porodicu najintenzivnije je doživljavala sve porodične događaje, odnose među članovima porodice, sudbinu svoje djece i tragedije koje su, u tim nemirnim vremenima, porodicu pogađale. Majka je čuvar porodične tradicije. Opštepoznata je činjenica da su žene u ranijem vremenu, ne samo na našim prostorima, u odnosu na muškarce bile podređene ne samo stvarno nego i na pravnom planu. Žena ovoga vremena, bez obzira na maloprije istaknutu njenu ulogu, morala je prelaziti i preko najčešćih eskapada muža. Često "zanemarivana kao supruga, kao majka dobijala je oreol svetinje" (Ladiri). Djeca, pa i kad odrastu, naročito su izdvajala majku, o čemu svjedoči i veliki broj stihova u ovoj zbirci. Selim Kurtagić, junak sa Udbine, želi da sâm pripremi jutarnju kafu za svoju majku, a ne posluga i ne neko drugi. Rano je ustao, na odžaku vatru naložio, "kahvu pristavio" i onda poziva majku da "ustane iz meka dušeka" da zajedno popiju kafu iz fildžana (Ženidba Kurtagić Selima). Ne samo ukućani već i ostali znaju iskazati gesta poštovanja prema starim hanumama. Ahmet od Gabele i njegov sluga Huso u kući begovice Laličke, gdje su zanoćili, pri susretu sa njom:

Kolajli joj ćurak prigrnuli,
(...)
Bojali joj čibuk pripalili,
A šekerli kahvu pritočili
(Ropstvo Lalić Jusuf bega)

Majka je, kao što je već rečeno, svemoćni suveren nad svojom djecom, odlučuje o njihovoj udaji i ženidbi i vrlo često sama odabira zetove i snahe:

Majka Zulku sitno pletijaše,
U petero i u devetero,
Uz pletivo Zulku sjetovaše:
- Goji, kćerko, duge pletenice,
Stara će te udomiti majka,
Gdje ćeš naći svekra i svekrvu
(Majka Zulku sitno pletijaše)

Pomoću svog neprikosnovenog autoriteta ona je često arbitar u bračnim odnosima između sina i snahe ili zeta i kćerke. Izriče osude bez priziva i donosi brze i efikasne odluke. Ako se pokaže da joj snaha nije po čudi, pogotovu ako je nerotkinja, ona u nekim slučajevima zna biti i nepravedna prema njoj. Taj motiv se lijepo oslikava u pjesmi "Šurkovića Hana".

Na svijetu se naći ne mogaše,
Da se dvoje mlado milovaše...

kao beg Ljubović i njegova nevjesta Hanka, koju u domu svi vole; i zaovica Ajka koju je snaha svačem podučila - i hitro tkati i musenefom vezom popunjati i u mutvaku jemek napraviti; i djever Omer kojega je, "dok je mlađan bio, kud hodila za ruka vodila/Gdje sjedila na krilu sadila", pa ga "naučila knjizi i jaziji" itd. No stara begovica želi da otjera snahu "koja nema od srca evlada". U takvim slučajevima sin, po pravilu, u svemu postupi onako kako je po volji njegovoj majci. I u ovoj pjesmi tako bude, mada priča ima dramatičan zaokret koji nije vezan za ovu temu.

Naravno, u ovoj poeziji ima i takvih majki (i supruga) koje su neobično nježne, osjećajne i strpljive, pune oprostaja i samopožrtvovanja. Ona sina ili muža lično priprema za put ili boj, daje mu upute i savjete. Ako joj muž ili djeca dopadnu ropstva sve će dati da ih otkupi. Jusuf beg je u ropstvu na Malti. Piše pismo svojoj ljubi da pokuša nekako da ga otkupi. Ona je spremna da dâ 500 kmetova, 12 vodenica i valjaricu kod Beograda, gotovine novca, oružje i odjeću, ata sedlenika; spremna je da pokloni onome ko joj muža izbavi kulu i avliju, čak i mezimicu Fatu. Znači, sve čime raspolaze.

(Ropstvo Lalić Jusuf bega)

Majka se u narodnoj pjesmi gdje-kad poslušati neće, skoro isključivo kada je ljubav mladih u pitanju. Tako u pjesmi "Ženidba Soko Rizvan age" mezimica Hanifa odbija prijedlog majke da se uda za imućnog i uglednog ali postarijeg Emin agu "gdje bi bila rahat i mijerna", niti za Ali kapetana u čijoj kuli bi bila "roblju gospođica"; Hanka hoće samo Soko Rizvan agu. I tako na kraju bude. Ali prije nego što djevojka postigne svoj cilj doživljava razna iskušenja. Moćnu podršku pružice joj ljubav, jer ljubav je neugasivi plamen prirode.

U vanrednim situacijama majka je pribjegavala zaklinjanju svojim mlijekom. Prema tom starom običaju, koji je imao u sebi magijski karakter, gajio se kult apsolutnog poštovanja i poniznosti. Ako mati izvadi sisu i zakune sina svojom hranom i tad iskaže želju da se učini ovo ili ono, sin je bez ikakvog opiranja i pogovora poslušao.

Razdoblje koje je okvir ovoga rada obilovalo je burnim zbivanjima u kojima su često žene ostajale udovice. Mada paradoksalno zvuči, pomak u smislu samostalnosti žene značila je etapa udovištva. Žena-udovica je imala otvoren put da upravlja svojim životom, znači i svojom najužom familijom, po svom nahođenju. Shvatanje udovice kao nezaštićenog bića ima veoma stare korijene. Položaj udovice bio je dosta nesiguran, čak i ako se radilo o pripadnicama plemstva ili uglednijih slojeva. Udovice, pogotovu sa malom djecom, uživale su zaštitu muške svojte.

Pored majke, sestre, supruge i djevojke u ovim pjesmama ima likova zaova, jetrva, maćehe, vile i robinjice. Ti likovi su, uglavnom, dati po uobičajenom šablonu pa ih nećemo komentarisati, ali ćemo se malo zadržati na terminu robinja, robinjica. Za kategoriju *roblje* nam terminologija u epskim pjesmama nije od velike koristi, odnosno dosta je neprecizna jer jezik pjesme miješa termine za poslogu i poluslobodnu služinčad borbom ugrabljenu. Ni u jednoj pjesmi koje smo analizirali ne pominju se muškarci kao robovi, sclavi, u domaćinstvu. Drugo su oni koji su utamničeni i koje otkupom treba od nekoga osloboditi. U nizu pjesama, pak, susreću se robinjice koje su impersonalizovane ili ih narodni pjesnik naziva uopštenim imenom Kumrija, Kumra. Visoko vjerovatno je da su to, u ovom slučaju, sluškinje koje bi po srednjovjekovnom latinskom bile famulae, servitiales, anicillae, a ne, znači, sclavae. Ovdje treba dodati i to da se termin "roblje" u nekim našim krajevima dugo održao i odnosio se na ukućane, čeljad u porodici.

Svoj izbor narodne epike Sait Orahovac započinje vilom, odnosno pjesmom "Ahmet beg Ljubović i vila". Vila je izvanredan spoj mitološke tradicije i onovremene angažovane vokacije, savez ljubavi i smrti kao izuzetan umjetnički protest protiv čovjekove kosmičke sudbine. Ovim se tema prenosi na univerzalni plan. Njiše se između nade i ponora smrti.

U stihovima koje je Sait Orahovac sabrao u knjizi "Stare narodne pjesme..." nalazi se poprilično situacija koje govore o pismenosti žena. Nekako ispada da su one čak pismenije od muškaraca. Hasan aga u pjesmi "Ženidba age Hasan age" primjećuje kako mu ljubvu djeveri dobro paze, a ona će na to:

Štom m' djeveri šećer kahvom poje,
Ako poje i treba da poje,
Djevere sam knjizi naučila.
Naučila knjizi i kalemu.

U pjesmi "Braća Hrnjica i Vid bajraktar" kaže se:

- A boga ti Ramova Fatimo,
Kad si tamo na Krajini bila,
Jesi l', Fato, u mejtef hodila,
A jesi li u hodže učila?
- Jesam, Anđo, mojega mi dina!
- O Fatimo, ako boga znadeš,
Umiješ li knjigu načiniti,
Da je pišem na Krajini Muju?
- Ja umijem knjigu načiniti,
Da ja imam careva muhura,
Ja bih mogla ferman nakititi.

I tako dalje. Hrnjičić Mujo ne zna čitati jaziju, ali zna njegova sestra Ajkuna. Mišljenja smo da kod ovoga treba biti oprezan u zaključivanju. Vjerovatno ovdje ima podosta pjesničkog idealizovanja kad je u pitanju pismenost kod žena jer po istorijskim dokumentima i na osnovu određenih istraživanja veći dio imućnika, narodnih glavara pa i feudalaca na našim prostorima, u ranijim vremenima, bio je nepismen. Da ne govorimo o prostom narodu. Ovakvog mišljenja bio je i S. Orahovac. Česti ratnički sukobi, bune i nemiri, rijetke škole (izuzev mekteba), udaljenost od kulturnih centara, slabe komunikacije i zatvorenost granica, patrijarhalna i konzerva-

tivna shvatanja života itd, na ovoj nesigurnoj granici između dva moćna i protivnička svijeta sa istočne i zapadne hemisfere - sve je to itekako uticalo na mogućnost ozbiljnijeg prosvjeđivanja i pismenosti naših Muslimana-Bošnjaka.

Osobitost pjesama koje je odabrao i priredio za štampanje S. Orahovac je, pored ostalog, što se u njima iskazuje bogatstvo narodnog jezika, raskošno i slikovito u njegovim finesama i prelivima. To je "jezik pravilan i lijep a njegova je dikcija čisto klasične krasote" (Kosta Herman). Naše islamizirano stanovništvo je vjekovima zadržalo svoj autohtoni jezik, neobično bogat, muzikalan i zvučan. Zbog toga se u ovim stihovima mogu naći izvanredni opisi ljepote djevojačke, ženske odjeće i nakita; jezgroviti i izuzetni prikazi različitih ljudskih osjećanja, opisi prirode gdje se anonimni autor prikazuje kao slikar čudesnih boja i izvanredne invencije. Što se, pak, tiče izvjesne orijentalne terminologije koja se u narodu odomaćila pod uticajem Turaka, ona je sekundarne prirode i nije niukoliko bitna na njegove osnove.

Navešćemo nekoliko primjera gdje je lapidarno sadjevenim stihom postignuta složena verbalno-retorska orkestracija:

Poslaćeš mi od zlata siniju,
Na kojoj su tri kamena draga,
Na kojoj se vidi večerati,
U ponoći kao i u podne

Ili slika ljutog Krajišnika data ovako:

Orna brka a oka garava,
Na bedrim' mu posjeklica ćorda,
A sva crnom krvi obojena,
Pa s' oko njegov' omotala ćorda,
Baš k'o ljuta guja oko trna,
Sve iz kora polijeće sama.

Vraćajući se nakon dugog tamnovanja svome domu čovjek je obasjan duševnim ushitom. Sve se to može iskazati sa samo dva stiha:

Bojčić dođe svojoj kuli biloj,
Svjetlija je neg' je prije bila!

Opisujući surovu, visoka Jadika planinu u čijim klancima i vrletima vrijebaju svakojake opasnosti, pjesnik daje sliku moćnog efekta:

Vuci viju, a grakću gavrani,
Bijele se kosti od junaka,
Kao snijeg o Božiću danu.

U epskoj narodnoj poeziji uopšte, pa i u ovom njenom dijelu koji je bio predmet našeg razmatranja, sublimirani su kodeks vrijednosti, mudrost i iskustvo, moral i etika žene koji su prenošeni s koljena na koljeno kroz mnogobrojne generacije i naraštaje. Mada u istorijskim dokumentima ima veoma malo disputacija o našoj muslimanskoj ženi u posljednja nekoliko vijeka nešto od toga se može naći u narodnoj poeziji iz čega se dá ocrtati njen lik. U pjesmama koje je sakupio Sait Orahovac takvih stihova ima dosta.

POEZIJA SAITA ORAHOVCA: OBNAVLJANJE PERCEPCIJE

Današnji čitaoci, u prosjeku, ne mare za poeziju. Vrijeme poezije i pjesnika kao da nepovratno ističe. Pa ipak, pod nazivom poezije svakodnevno se pojavljuju sveščice stihoklepanija o čijim vrijednostima/nevrijednostima se naprosto šuti, a nerijetko se s autorima i (takvim) "djelima" zbijaju čaršijsko-malograđanske ili palanačke sprdnje. U takvom stanju duha, u takvoj atmosferi, poklanjanje ozbiljne pažnje poeziji i pjesnicima, na žalost, dobija značenje donkihotovske avanture.

Ovom konstatacijom ne želim pledirati za odricanje potrebe bavljenja poezijom, odnosno doživljavanja poezije, jer bi to bilo nemoguće. Naprotiv, namjera mi je bila da ukažem na postojanje kontrasta između sve veće nezainteresiranosti čitalaca za poeziju, s jedne, i sve manjih krugova profesionalno zainteresiranih analitičara ili (uslovno kazano) "tumača", s druge strane. Percepcija poezije, dakle, postaje ekskluzivno bavljenje uskog kruga ljudi tim fenomenom osjećajnosti i duhovnosti. Iznimke, kao što je ova, u svečarskim i prigodnim prilikama obilježavanja značajnih datuma neke kulture, samo potvrđuju ovo pravilo.

Stavljanje u fokus interesiranja jedne stvaralačke ličnosti sa zaokruženim opusom i dovršenom fizionomijom, nakon ovoga što je kazano, predstavlja istinski podvig za koji se ima zahvaliti ljudima koji osmišljavaju društveni pristup kulturi. U ovom slučaju zahvalnost je potrebno iskazati krugu djelatnika okupljenih oko projekta manifestacije Plavskih književnih susreta, koji su se opredijelili za obilježavanje 95-te godišnjice rođenja pjesnika Saita Orahovca. Tu zahvalnost posebno su dužni iskazati Saitovi prijatelji i poštovaoci, pjesnici koji su imali čast da se s njim susreću i druže, među kojima i ja koji ovo govorim.

Kad više nema autora među nama stvorena je osnova za jednu drugačiju, obnovljenu percepciju kulturne i socijalne funkcije poezije koju je stvarao. U takav kontekst, naime situirano je ovo kazivanje.

(...)

Historije književnosti mnogih naroda prepune su primjera navala mladih i poraza starih pjesnika. "Predratne" i "poslijeratne" literature javljaju se u nizovima koji se kopčaju za razne modernizme, klasicizme, romantizme i realizme, pedantno poslagane po fiokama historičara književnosti, a da se malo šta do sada bitnije mijenjalo izvan tih nominacija i klasifikacija. Literature raznovrsnih doba i nacija pružaju mnoštvo uvjerljivih primjera za ovakve ocjene.

Ipak, što manje stvaralaca koji se ne mogu ugurati u ovakve shematizacije to više jasnijih primjera originalnosti i osebnosti njihovog stvaralaštva. Sait Orahovac upravo pripada toj manjini pjesnika koji se snagom svoga izraza izdvajaju i uzdižu iz opšte slike vremena u kojem su se oglašavali i u kojem se ta uzdignutost, što zbog ovoga, što zbog onoga, nije dovoljno primjećivala.

U uslovima omasovljavanja elektronskih i drugih medija s kraja prošlog i početka ovoga stoljeća, književna djelatnost, u okviru koje i poezija, počela je doživljavati preobražaje koji danas zahtijevaju čitavu skalu prevrijednovanja tradicionalnih normi za recepciju umjetnosti. Od ovog zahtjeva nemoguće je odstupiti i kada se uzme u razmatranje čitavo književno nasljeđe, što je, dakle, imperativ i u odnosu na poetsko stvaralaštvo autora čiju 95. godišnjicu rođenja obilježavamo danas i ovdje, u Plavu, gdje se još uvijek može čuti i živa riječ njegovih životnih saputnika, poznanika, poštovalaca i prijatelja.

Od analitičara i sistematizatora vrijednosnih sudova izricanih o poeziji Saita Orahovca očekuje se, naravno, da ponudi sintezu prethodnih analiza i ukaže na ona mišljenja koja se drže postojano pred zubom vremena, koja su, dakle, temelj jedne sveobuhvatnije književno-estetske sinteze, odnosno mogućnosti određivanja cjeline ove književne fizionomije.

Na žalost, takva očekivanja moraju još neko vrijeme ostati to što jesu - očekivanja, iz prostog razloga što bi za jedan dubinskiji analitičko-sintetički poduhvat bilo potrebno daleko više vremena i truda, istraživanja i udubljenja u svijet poezije Saita Orahovca. Takav poduhvat, naime, podrazumijevao bi najozbiljniju pažnju, interesovanje i istraživanje u dužem vremenskom periodu od onoga koji je stajao pred ovim analitičarom, pa i društvenu i finansijsku podršku takvom istraživanju.

Za ovu priliku, međutim, morat ćemo se zadovoljiti iskustvom, intuicijom i impresijama jednog od analitičara koji je stvaralaštvo i ličnost Saita Orahovca upoznao u mjeri koja je dovoljna ako ne i za jednu temeljnu studiju, a ono barem za jedan pošten pokušaj analize.

Poezija Saita Orahovca u socijalnom i vremenskom kontekstu

Svođenje estetske funkcije poezije na ideološku, pod egidom patriotizma, ljubavi prema zavičaju, te čežnje za slobodom i pravdom, veoma često vodi u iskliznuća, banalizaciju ili kič. Mnoge od pjesnika iz vremena Saita Orahovca, o kojima se danas malo ili nimalo ne zna, zadesio je upravo takav usud. Zamkama takve banalizacije propagandno-pamfletskog i parolaško-prizemnog nivoa, u službi ideologije, nisu uspjeli da se odupru ni mnogi tada popularni pjesnici.

Sait Orahovac, međutim, uspješno je odolio i prebolio takve boljke jednog vremena, koje je i poeziji nametalo standarde i obrasce kolektivnog herojstva, zanosa i hiperbolizacije (uveličavanja) stvarnosti. Znao je, naime, da potraži i pronade ekvivalent koji ne ide na uštrb estetske i književne funkcije poezije, a da istovremeno bude nadnesen nad sudbinom ljudi i zemlje, razumijevajući život u njegovoj raznovrsnosti, i kao čaroliju, ali i kao stradanje. Izbjegao je, dakle, razinu političke parole, što tvoračkoj mašti mnogih pjesnika njegovog vremena, namjerno ili nenamjerno, nije uspijevalo.

Socijalističko-realistička umjetnost proklamovala je onda svoju etiku narodnih dužnosti pjesnika. Pjesnici "narodoljupci", lažljivci i razmetljivci, množili su se kao pečurke poslije kiše. Država i njeni ideolozi namjerno su podsticali i pothranjivali to i takvo bunilo, koje su nazivali "umjetnost" i "poezija". Bio je to, dakle, okvir u kojem su se izvornoj i ideološki neopterećenoj umjetnosti i poeziji zatvarala vrata i podizale brane ideologije, politike i prizemnosti, okvir u kojem su iluzije i laži često proglašavane idealom i istinom, a janusovsko pretvaranje i gluma - vrlinama.

Borba za nacionalno, ekonomsko i društveno oslobođenje sputavala je energiju pjesnika, ograničavala je i usmjeravala je na društveno-politički prihvatljive uzuse. U takvoj socijalnoj i političkoj atmosferi, u takvom stanju duha i kolektivnih obrazaca svijesti iole sugestivan i samosvojan poetski izraz proglašavan je za herezu. Nervom pjesnika Orahovac je tražio prolaz između dva suprotstavljena pola, između službe ideologiji i politici, s jedne, i poeziji, odnosno životu, s druge strane. Znakova naginganja na jednu ili drugu stranu ima, ali se u ukupnom rezultatu primjećuje da je između Scile i Haribde Orahovac prolazio tjesnacima koji vode istinskom carstvu poezije i sugestivnom poetskom izrazu, vrijednosti, ličnom znaku i imenu, vještim odupiranjem zamkama vremena i ideološkom mulju "is-

krivljene" svijesti. Njegovao je, naime, zdravo i plemenito osjećanje za prošlost, pa čak i "zdravi romantizam" internacionalnih ideja, ako se tako može kazati, jer se bez takvog romantizma, bez odricanja od nacionalizma, nisu ni mogli graditi ideali koji su njegovoj generaciji služili za ostvarivanje socijalnog prosperiteta, koji je, htjeli mi to da priznamo, ili ne, bio zaista evidentan. Biti pjesnik u Saitovom vremenu ipak je nešto značilo! U poređenju s današnjim vremenom, posebno.

Formalna svojstva poezije Saita Orahovca

Orahovac je, na ovaj ili onaj način, ostao izvan i iznad velike bujice pjesnika koji su platili svoj danak ideologiji i politici, ostvarujući lirsku ekspresiju karakterističnog tona, koja nalazi sebi mjesto u historiji literatura južnoslavenskih jezika, te autorsku nezavisnost ili originalnost u mjeri koja mu obezbjeđuje ugled koji se uvažava i poštuje. Poetska ekspresija Saita Orahovca odupirala se i oduprla potrebama i ukusima vremena, ostajući u dobroj mjeri emancipirana od uticaja koji su bili vladajući i standardni u tadašnjoj literaturi, što predstavlja još jedno svjedočanstvo upečatljivosti, odnosno potrebe obnavljanja percepcije njegove poezije.

I san i krik i poklič poezije Saita Orahovca bili su u stanju da preskoče granice svoga vremena, da se urežu u groznicu nadahnuća, te da subjektivno-estetičkim elementima stila, formi, jezika, vještine, znanja, osjećanja i drugih svojstava domaše nivo uzvišene kreacije, dižući našu književnost za još jednu stepenicu naviše, odakle se ozbiljnije počelo računati sa crnogorskim, sandžačkim ili prekodrinskim Bošnjacima, kao sa činjenicom.

Osnovni motivi ove poezije otkrivaju crte senzibilnosti i naklonosti ili afinitete za teme i motive koji se nižu u mnoštvo malih i blistavih arabeski, u osjećanja samoće, bola, iluzija i tragike koja prati ljudski život, po čemu je Orahovac racionalan opservator života, bez retoričnog patosa svojstvenog pjesnicima njegovog doba. To je ona uzvišenija strana Saitove poezije, umjetnički izvornija, kreativnija i autentičnija, koja otkriva unutarnji svijet bića zagledanog u sebe, u prostor i u vrijeme, koja neće da bude jedino niska sentimentalnih ispovijesti. Doživljavanje sudbine ljudi, radosti i žalosti, straha i nade: to su tematska čvorišta poezije Saita Orahovca i plodovi senzibilnosti za životne teme, oblikovani u poetske slike i figure, u zgusnuto i sažeto iskustvo, kroz osjetljivosti za jezik, za boju i prizvuk riječi. U takvim slučajevima ispoljavana je markantna individualnost poetske ima-

ginacije, bogatstvo sintakse i rječnika, razvijen literarni ukus i zrelo pjesničko iskustvo.

Prije Velikog rata Orahovac je, unekoliko, pjevao na jedan, a nakon toga na drugi način. Tragične katarze kroz koje prolaze ljudi u ratovima prave od pjesnika svjedoka teških ljudskih nesreća i tragedija, te se tada s poezije, gotovo neizbježno, skidaju ukrasi i ornamenti, a veza sa zavičajem postaje emocionalnija. Takav zaokret ili promijenjeni smjer literarnog stvaranja primjetan je u tematskim i stilskim karakteristikama Saitove poezije. Djetinjstvo, zavičaj i rodno tle prisutniji su, naime, u prvoj, ranoj fazi pjevanja (pet predratnih knjiga poezije: *Vihori uzdah* - 1928, *Nemirne svjetiljke* - 1930, *Motivi iz Bosne* - 1931, *Usponi* - 1933. i *Lirska saopštenja* - 1938. godine), dok će se kasnije, u zreloj i potonjoj, susretati teme razočarenja, melanholiije i lamentiranja, raskida sa iluzijama mladosti, tegoba, nevolja i lutanja, te odvojenosti od zavičaja (tri knjige soneta, objavljene u vremenu od 1957. do 1971. godine: *Soneti*, *Sonetska sjenčenja*, te *Soneti i minijature*, a pogotovo se to može kazati za posljednju, desetu ili zavjetnu knjigu pjesama *Krug se zatvara*, objavljenu 1980. godine).

Zanimljivu kombinaciju tradicijskih i modernih formi iskaza, gdje se tradicijsko i moderno pretapaju jedno u drugo, ostvarujući sklad i harmoniju u oblicima, sazvučjima i kompozicijskim tehnikama, Orahovac je ostvario naročito u knjigama soneta. Po tome je on, reklo bi se, bošnjačko-crnogorski Prešern, jer se ni prije ni poslije njega niko na takav način i toliko (u našoj literaturi) nije ogledao u ovoj strogoj i zahtjevnoj formi poetskog izraza. Nastavljajući iskustva svojih prethodnika, on je u ovom izrazu podjednako tradicionalan i moderan, te istovremeno blizak trendovima i tendencijama svojih savremenika, pjesnika.

U rodoljubivim osjećanjima Saita Orahovca iz ranije faze pjevanja ima podjednako i zanosa i ponosa, izgaranja za herojskim žrtvama palim za oslobođenje od ropstva, ali u isti mah i stojičkog, kamenitog bola pred žrtvama palim u borbi, čije se vrijednosti uzdižu do razine viteštva, herojstva, nesalomljivosti i nepokornosti.

Suprotstavljanje zaboravu

Svojim cjelokupnim poetskim opusom Sait Orahovac ispunio je potrebu posredovanja od stvarnosti ka poeziji, i obrnuto. Time, kao i ostalim značajkama njegovoga djela, doprinio je duhovnom bogaćenju naše kulture. On i njegovo djelo će trajati kao testament uzvišenosti ljudske riječi,

jer nisu bili stihotvorstvo ili puki deskripcionizam, već doseg u sferi književno-estetske imaginacije.

Nakon više od dvije decenije od objavljivanja posljednje knjige pjesama Saita Orahovca (*Krug se zatvara* - 1980.), te poslije 11 godina proteklih od vremena kada je ovaj pjesnik završio "krug" sopstvene fizičke egzistencije (1993), njegova poezija nudi se obnovljenoj percepciji kao kulturna činjenica prvoga reda, te hoću da naglasim da se nadam da u vremenu pred nama ona neće biti zanemarivana, jer je njome, pa i cjelokupnom književno-publicističkom i novinarskom djelatnošću Sait Orahovac uzidao sebe i svoje djelo u *temelj* naše moderne literature, u osnovu za jedan viši i svjetliji, odnosno uzorniji boj ili sprat kulture ovoga (i ne samo ovoga!) podneblja.

Zahvalnost za to *uziđivanje* iskazujemo mu i mi koji, evo, priređujemo danas ovaj *homage* njemu, u našem i njegovom Plavu i u Crnoj Gori.

Medisa KOLAKOVIĆ

BALADE SA MOTIVOM SMRZNUTE NEVESTE U ZBIRCI SAITA ORAHOVCA

Sevdalinke, balade i romanse Bosne i Hercegovine

Sevdalnice, balade i romanse Bosne i Hercegovine – Saita Orahovca, štampane su 1968. godine u Sarajevu, kao jedno od izdanja *Biblioteke Kulturno nasljeđe*. Od 746 pesama, objedinjenih u zborniku, najzastupljenije su sevdalinke (438 pesama), zatim slede romanse (209 pesama), dok je žanr balade zastupljen sa 99 naslova.

U predgovoru, podeljenom u četiri celine, Orahovac otkriva kako je još u ranoj mladosti imao nameru da načini zbornik narodnih sevdalinki, balada i romansi koji bi predstavljao lirsku komponentu i njegov doprinos vrednim zbirkama prethodnika, među kojima su Luka Marjanović, Nikola Kašiković i Kosta Herman. Orahovčeva svest o izuzetnoj vrednosti bosanskog folklornog blaga, želja da se ono prikupi, kao i iskrena ljubav prema njemu, rezultirali su ovim zbornikom.

Žanr balade privlačio je na sebe pažnju mnogih pevača i istraživača. Pesme «na međi», kako ih je nazvao Vuk, uspele su da obezbede svoju egzistenciju, zahvaljujući i svojim strukturalno-stilskim odlikama. Akumulirajući lirsko, epsko i dramsko u jednu relativno sažetu formu, balada, kroz mnoštvo motiva koji varirajući prave raznovrsne sižee, može svaki put zasjati u nekom novom svetlu, i tako zadržati pažnju čitaoca.

Svako društvo, odnosno socijalna zajednica ima određeni kodeks koji uslovljava ponašanje jedinke unutar nje. Takvo shvatanje nesumnjivo je posledica mitskog mišljenja koje se najduže zadržalo u obredima, tako da njegove impulse možemo prepoznati i u obredima savremenih društava.¹

¹ Pod savremenim društvom podrazumevam one socijalne zajednice koje su nam bliže vremenski i tehnološki. Stoga bi ovde bio neadekvatan termin *moderno*, ili *novo* društvo, jer je to pitanje čisto preovlađujućeg načina mišljenja jedne kulture, odnosno odvojenosti čoveka, kao jedinke socijuma, od prirode koja ga okružuje, a upravo simbioza čoveka i prirode bila je osnovna karakteristika *prvobitnog, mitskog*

Poštovanje obredne prakse imalo je za cilj da kolektiv umilostivi *viši* sile, odnosno, da harmonizuje svoj život sa prirodom kojom te više sile vladaju. Takva harmonija trebala je da obezbedi život i blagostanje društva. Svako odstupanje od ustaljenih propisa imalo bi fatalne posledice za kolektiv. Mit se brinuo da se takve stvari ne dešavaju često, akumulirajući u sebi primere kako za pozitivne tako i za negativne situacije. U vezi sa samom ulogom mita, Meletinski ističe: «Još više nego usklađivanjem pojedinca i socijuma, mit se bavi usklađivanjem uzajamnih odnosa socijalne grupe sa prirodnom sredinom. Mit je duboko socijalan i, čak, sociocentričan, budući da vrednosnu skalu određuju društveni interesi roda i plemena, grada, države.»²

Mitska misao uglavnom se zadržala u onim segmentima ljudske prakse koji su se, bez obzira na civilizacijski napredak, zadržali (potpuno ili delimično) u sferi obrednog.³

Motivi prisutni u baladama reflektuju segmente ljudske stvarnosti, i to one intimne, lične. Ta stvarnost gorka je i bolna, ali baš ta intimna gorčina, bol i nesreća daju baladi i dimenziju univerzalnosti, koja se uklapa i u tradicionalni i u savremeni društveni model.

U predgovoru, Sait Orahovac, između ostalog, navodi i kriterijume po kojima je birao građu: «(...) pa sam (...) nastojao da moj rad bude seriozan i krajnje objektivan i oprezan u odabiranju materijala, da rešpektujem njegovu izvornost i da po mogućnosti u ovim tekstovima izbjegnem one mnogobrojne varijante i ponavljanja koja su karakteristična za ovu vrstu narodnog stvaralaštva, dakle: da u jednoj organskoj povezanosti publikujem samo one motive koji u isto vrijeme žive i nose pečat i svog sopstvenog, individualnog života, kao uspjele umjetničke tvorevine same po sebi i same za sebe.»⁴

Međutim, pažljivom čitaocu neće promaći činjenica da se balada sa motivom smrznute neveste pojavljuje u čak tri varijante, što je jedinstven slučaj u zborniku. To su pesme *Kad Vilići sestru udadoše*, *Oženi se aga Hasan-aga* i *Što se ravni Travnik zamaglio*. Balada *Kad Vilići sestru*

mišljenja. Vidi: E. M. Meletinski, *Klasične forme mita i njihov odraz u pripovednom folkloru*, u: *Poetika mita*, Nolit, Beograd 1984.

² E. M. Meletinski, *Nav. delo*, str. 172.

³ Tu pre svega mislim na rođenje, svadbu i smrt koji predstavljaju obrede prelaza.

⁴ Sait Orahovac, *Sevdalinke, balade i romanse Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo 1968, str. 10.

udadoše započinje pripovedanjem kojim se saopštava šta su Vilići uradili da im sestra srećno stigne u novi dom.

*Kad Vilići sestru udadoše
za onoga bega Tankovića—
trides't ovnov' zaklaše kurbana,
tri turbeta nova načiniše,
i četiri vitka ponoviše,
da im seka zdravo Čemer prođe,
i široko polje Glasinačko,
do bijela Tankovića dvora.*

Odluka da se svadba obavi *po pravilima* ovde je regulisana žrtvovanim kurbanima, kao i poštovanjem kulta mrtvih kojima je namenjen *kurban*. Naizgled, sve je urađeno kako treba. Međutim, nije jasno da li je kurban učinjen samo kao prinošenje žrtve zbog blagoslova ili i zbog Kurbanbajrama? Postoji verovanje da nije dobro da se venčava, odnosno sklapa brak između dva bajrama.⁵ Poznato je da se muslimanski praznici ravnaju po mesečevoj godini, a ne po sunčevoj, tako da datum nije fiksiran već se pomera. U ovoj pesmi ne može se nazreti koje je doba godine. Međutim, u baladi *Oženi se aga Hasan-aga* početni stihovi ne ostavljaju dilemu:

*Oženi se aga Hasan-aga
usred zime, uza zemherije.
Kurban kolje, a sadake daje
da mu ljuba zdravo u dvor dođe.
Povedoše, zdravo dovedoše.*

U ovim stihovima može se čak i preciznije odrediti vremenski period, jer je poznato da zemherija, odnosno period najhladnijih zimskih dana, traje od 6. do 30. januara.⁶

Treća varijanta *Što se ravni Travnik zamaglio* počinje slovenskom antitezom, kroz koju saznajemo da je veliko slavlje u toku, jer se udaje sestra Vilića, da je obavljeno prinošenje kurbana (slično prvoj varijanti)

⁵ “Po jednoj predaji, Muhammed, a.s. prvog dana jednog bajrama, u zimskom periodu, koji se potrefio u petak, klanjao bajram-namaz. I kada je, isti dan, pošao u džamiju da klanja džum-'a-namaz, susreo ga je jedan čovek i saopćio mu je da je tu neka svadba. Na to mu je Alejhisselam rekao: 'Nema svadbe (ženidbe) između dva praznika.'”, E. Mulahalilović, *Vjerski običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*, Starješinstvo Islamske zajednice, Sarajevo 1989, str. 87.

⁶ A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo 1985, str. 651.

kako bi se ostvario bezbedan prolazak svatova kroz Sejmeć planinu (u prvoj varijanti Čemer planinu).

Tu dolazimo do prostora, koji je, pored vremena, jedna od osnovnih kategorija mitološke slike sveta. Prostor je naizgled sekundaran, ali ne treba zaboraviti da se, u sve tri varijante (bez obzira na to što se u drugoj ne imenuje lokalitet) žrtvovanje veže sa bezbednim prolaskom kroz planinu. Planina, pak, svojom simbolikom upućuje na mogućnost prelaska iz jedne u drugu duhovnu ravan i vezu sa bogovima, dok je u ranim tradicijama vrhovnog ženskog božanstva, planina bila vezana za ženski princip.⁷ Pri tome, možemo pretpostaviti da i imena lokaliteta svojom etimologijom impliciraju na moguću nesreću.

Dom odakle kreće mlada za nju je pitom, domaći, dok je planina koju treba da prođe, divlji prostor u kome vladaju htonska božanstva i zle sile. Mlada, kao osoba u liminalnoj fazi obreda prelaza (svadbe), podložnija je njihovom uticaju od drugih članova kolektiva. Kiša i susnežica (prva i treća varijanta) počinju padati tek kada svatovi krenu kroz planinu, što upućuje na pomisao da se propust, odnosno uzrok nesreće već desio. U prilog tome ide, i donekle antipodna simbolika; kiše kao blagoslova za plodotvornost, i snega (leda, hladnoće), koja je vezana za odsustvo emocija, tvrdoću srca i nepostojanje ljubavi.⁸ Susnežicu možemo smatrati manifestacijom htonskih sila koje se inače pojavljuju u graničnom vremenu i prostoru, prethodeći nekim važnim događajima, nagoveštavajući tragediju.

Kada mlada, u smrznutoj odeći, stigne u novi dom, ona ne dobija očekivanu pažnju, ali i njeno postavljanje na *visoku kulu* ili *ledeni čardak*, takođe upućuje na tragičan rasplet. Naracija se razvija nizom događaja u vertikalnoj ravni. Međutim, pozicija kule i čardaka izdvojena je iz ravni u koju su smešteni ostali članovi kolektiva. Ovo izdvajanje je potrebno, ali ne po vertikali već po horizontali. Vertikalno izdvajanje upućuje na distanciranje koje se može posmatrati kao još jedna od provera (prva bi bila prelazak planine) pre uključivanja u novu zajednicu.

Gradacijski se nižu pitanja prvo svekrve, zatim zaove, koje uočavaju mladinu spremu, ali je ne pitaju da li joj je hladno. Kulminacijski niz završava se dolaskom jetrve:

⁷ Dž. K. Kuper, *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*, Prosveta – Nolit, Beograd 1986, str. 132.

⁸ *Isto*, str. 64, 90, 152.

*Dok eto ti mile jetrvice
ona nosi u naramku sina:
–Pitaj, sine, svoje mile strine:
moja strina, jesi li ozebla?*

(Kad Vilići sestru udadoše)

Pojavljivanje jetrve koja posredno upućuje pitanje nije slučajno, jer je i ona, s obzirom da *nosi u naramku sina*, nedavno prošla kroz sistem agregacije. Ona zna kako se oseća mlada. Tek rođenjem deteta njen status je učvršćen. Kada je mlada čula pitanje deteta, daruje ga jaglukom, i umesto daljeg napretka u agregaciji, događa se tragičan obrt – mlada pada mrtva. I u trećoj varijanti pesme situacija je ista. Jedino odstupanje je u drugoj varijanti gde Hasan-aga direktno pita svoju izabranicu da li joj je zima. Daviranje tu izostaje, ali je kraj tragičan kao i u prethodne dve varijante.

Kada osmotrimo situaciju dočeka mlade u novi dom, ponašanje svekrve i zaove možemo donekle smatrati ispravnim. One se dive mladinom stasu i hvale njenu spremu, što se može tumačiti kao normalno, jer mlada i treba da na dan svog venčanja bude najlepša, i najbolje obučena. Stihovi koji upućuju na moguću nepravilnost “ne veli joj: je l’ ti snaho, zima?” su intervencija pevača, na šta je ukazala i Hatidža Krnjević u svojoj obimnoj studiji o baladama Bosne i Hercegovine.⁹

Iz svega navedenog može se pretpostaviti da tragičan kraj mlade u novom domu može biti posledica i delimičnog poštovanja socijalne norme, jer je hvaljenje mladnog spoljnog izgleda poželjno i prihvatljivo, ali je mlada očekivala da će taj aspekt biti zanemaren u korist onog toplog i ljudskog, koji ne mora uvek da bude u okviru norme. Tako da, s jedne strane, tragedija u novom domu može biti i posledica poštovanja norme, a sa druge strane, ukazano je da je nedostatak, odnosno uzrok, posledica ranijih događaja i da je kurban samo odložio neminovno.

Na kraju treba istaći da je Sait Orahovc uneo u zbornik tri varijante pesme u kojima se zbiva jedna ljudska drama, a koja ni današnjeg čitaoca ne ostavlja ravnodušnim. To potvrđuje da je nakon više od tri decenije od pojavljivanja vrednost ove zbirke nesumnjiva, i da u dijahronijskoj perspektivi, ona predstavlja značajnu kariku za proučavanje narodnog stvaralaštva Bosne i Hercegovine.

⁹ H. Krnjević, *Usmene balade Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo 1973. Ovakvo tumačenje koje je posmatrano u obredno-mitološkom kontekstu ne protivreči socijalno- psihološkom tumačenju Hatidže Krnjević.

Orahovčev trud i ljubav prema ovoj vrsti narodnog stvaralaštva, zahvaljujući zborniku postali su dokument jednog davnog vremena čije impulse i danas osećamo, ali nismo sposobni baš uvek i da ih prepoznamo.